

Egy késő középkori alföldi város és cigányainak története

Szabóné Kármán Judit
SAPIENTIA SZHF Pedagógia Tanszék

Debrecen, a 15-16. századi „szabad mezőváros”

A késő középkorban – a cigányok hazánkba érkezésének idején – Debrecen virágzó város volt; a 13. században még faluként (*villa Debrezun*) említett település a 14. század elején már fontos árucserhely, húsz falu központja. A 15. századi források szerint a városban posztómetszők, szabók, takácsok, gombkötők, kötélverők, fésűsök, mészárosok, hentesek, molnárok, ötvösök, kovácsok, lakatgyártók, csiszárok, kések és még számos mesterség művelői látták el portékáikkal a lakosokat, s a vásárokra érkezőket, egyre jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés, s a jószágkereskedelem. A 15-16. századi fejlett, ipara és kereskedelme révén egyre növekvő „szabadalmas mezőváros”, tárt kapukkal várva minden betelepülni, s adni-venni kívánó piacozó, vásározó „áros” népséget, érthetően kívánatos cél lehetett a mozgó, szolgáltató-kereskedő cigány népnek.

Die 16. Balla János, Ladányi János uramék érkeznek haza, referálván, hogy a Pasa és az urak sátorokkal ki szállottak és a társzekereteket mindjárt be vinni kívánják.

Die eodem. Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, mely-

A DEBRECZENI DIARIUM.

577

ben a Pasa tőlök tábori pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül [kíván].

Die 17. Szathmári János és Baranyi Mihály uramék expediáltatnak Váradra az oda fel látott hallott dolgoknak megjelentésére, el vévén magokkal a Várad Pasa számára való 20 társzekeret, mindenikben két zsák liszt, két zsák árpa és a kocsisoknak való élés.

Die 19. Szentesi János, Tholnai János, Bernáth János, Kis Mátyás uramék az egri summával meg indulnak.

Die eodem. Báthori János ur indul Erdélyben, oda fel látott dolgoknak és a Tökölyi Fejedelem kívánságának megjelenésére.

Debrecen és cigányai a 16-17. században

Mai ismereteink szerint a legelső, Debrecenhez köthető, cigányokat említő dokumentum, az 1567. évi Debreceni Zsinat egyik cikkelye: *„A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához. ... 'Ne adjátok azt ami szent, az ebeknek'”. A Méliusz Juhász Péter által vezetett, a református egyház első törvényeit, a liturgiát megszabó zsinat egyértelműen meghatározta az egyház cigányokhoz való viszonyát. Ezek alapján egyértelmű, hogy a debreceni, s a környékbeli lelkészeknek volt tapasztalatuk, kapcsolatuk cigányokkal. Alátámasztja ezt az 1552. évi Bihar vármegyei adóösszeírás is, melynek elemzői szerint a városhoz közeli települések (Hajdúszovát, Tépe) pauper jobbagyai között cigányok is voltak.*

A legelső, már a helyi cigányok mesterségeit érintő forrás, a város magisztrátus által 1667-ben kiadott, kupeckedésüket szabályozó statutum: *„Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig , kedden tizenkét óráig ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovaknak elvétele poénája alatt...”* A cigánykovácsok 17. századi jelenlétéről ugyancsak a kiadott rendeletek tanúskodnak, 1670-től ezek alapján végezhettek munkájukat: *„Az cigányok műve vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fúró, fogó, nyárs, iszkápa, lécszeg, kapa, ásó, zsendelyszeg, zabola. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatják.”* Egyes források szerint ekkor a városban bizonyos Dobó mester vezetésével önálló „kovácsló” céhük is volt a cigányoknak.

Az adófizető, a város népességébe sikeresen beilleszkedett cigányokról több adat is található a 17. század végétől; maradt fenn adat arra vonatkozóan, hogy vagyonos cigány házvásárlását engedélyezi a magisztrátus, anyakönyvi bejegyzések, ami alapján valószínűsíthető, hogy 11 cigány család élt ekkor a városban, neveik (Hattya vajda, István vajda, Mihály, Péter vajdák, Tóthné cigányasszony) mellett lakóhelyük (Péterfia, Mester, Várad, Varga utcák) és az általuk fizetett adók összege is fennmaradt. Cigányok és nem cigányok együttélése oly mértékben sikeres volt, hogy a 18. században Augustini ab Hortis Sámuel így írt: *„... megessett ... Debrecen környékén, ahol a cigányok igen erkölcsösek és olykor igen jómódúak is, hogy magyar nemzetiségű menyecskék szülei bejegyzésével mentek cigányemberhez feleségül.”*

mennek. Interim az cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévő, Czigány András (új hóhér) feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszérésében sokat fáradoznak az uraimék; kér az cigányok ura rajta fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adaja eligazítottván, in fl. 13. elbocsátják, igérvén, hogy ennek utána csak az rendes és személy szerént való adót fizesse.

A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához.

A kik pedig megvetik az isten igéjét és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallgatni sem akarják, azoknak a keresztség és urvacsora sákramentomát sem szolgáltatjuk ki, minők sok cigányok és hasonló hittagadók. «Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek.» Ezeknek összeesketésétől is eltöltjük a lelkészeket.

Debrecen városi statutumok.

I.

Az alsó és felső járási szabad nyomás felől végeztetett: az város közönséges nyomását városbeli marhák szabadosan élhetik, az pénzes földet, pénz után birhatják. Mindaz két részről az pásztorok az háborúságra való akadást eltávoztassanak; egyik csorda másik bosszuságára ne legyen és ne járjon.

Eredetije Debreczen város levéltárában, 1667–1670. jegyzőkönyv 759. lap.

II.

Deliberatum.

Az cigányok műve, vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fúró, fogó, nyárs, iszkápa, lécszeg, kapa, ásó, zsendelyszeg, zabola. A munkát megújíthatja, fódózhatja. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatja.

A fent említett tények – néhány, a cigányság történetével behatóbban foglalkozó kutató előtt – nyilvánvalóan ismertek. Kutatásom újszerűsége a török hódoltság alatti város és annak cigányai közötti történések feltárásában rejlik, amit ez ideig még más nem írt le, nem derített fel. Levéltári kutatásomban a debreceni magisztrátus könyveit, s a köztük fellelt Debreceni Diárium írásait tanulmányoztam. A talált források a korai egymásrataltságot, a sajátos cigány-cívis kapcsolatot tárják elénk.

A hódoltság idején a cigányoknak a városban sajátos helyzete volt; a várad pasa egy török „vajdát” helyezett föléljük. E „cigányok urának” nevezett török időről-időre megjelent, külön sarcot szedett, s különféle szolgáltatást követelt a helyi cigányoktól. A Diáriumban több ilyen eset is feljegyzésre került. Egy 1681. évi bejegyzés a város hóhéranak az ügyét írja le, amiből ebből fontos információkat kapunk a cigányok és a város vezetés kapcsolatáról is.: *„A cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévő, Czigány András (új hóhér) feleségét megkapván , fogságban teszi, kinek is kiszérésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajt fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ... elbocsátják.”*

Egy 1683-ban kelt bejegyzés azt panaszolja, hogy *„Érkezik városunkba a cigányok török ura 25 magával.”* A város előljárói ekkor már panaszra mentek a pasához: *„Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak Váradra az benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását megpanaszolni.”* Panaszuknak helyt adott a pasa, de alig két hónap múlva már ő küldte el követelését: *„Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a Pasa tőlök tábori pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül (kíván).”*

E források különösen értékesek; megtudhatjuk, hogy sok más városhoz hasonlóan Debrecenben is láttak el hóhérmesterséget cigányok, megbecsült kovácsmunkát végeztek, hisz a pasa is igényt tartott munkájukra, adót fizettek a város mellett a töröknek is, a város vezetése kiállt a cigányok mellett, (a hóhér felesége „kiszérése” mellett sokat fáradoztak, a cigányok ura visszaélései miatt még a pasához is elmentek panaszra), az adóösszeírásokban olvasható lakcímeik szerint a városban a többi népesség között

éltek, nem elkülönülten. Egy 1689. évi rendelet is arról tanúskodik, hogy letelepedésüktől nem idegenkedett a város, munkalehetőségük is adódott: *„Ha az városon akarnak lakni, a kóh mellett dolgozzanak.”*

Debrecen, s benne élő cigányainak 16-17. századi története példa arra, miképpen fogadhatja be egy város az idegeneket – lehetőségek biztosításával, megkülönböztetés nélkül, az együttélés szabályainak felállításával, az előljárók példamutató magatartása által –, s hogyan lehet mindezek következtében békességben élni.

IRODALOM

Augustini ab Hortis Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról....* Anzeigen folyóirat, Bécs, 1775-1776. Összegyűjtötte, szerkesztette: Deáky Zita és Nagy Pál, Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest-Gödöllő, 2009.

Debreceni Zsinat 1567. XLV. cikk In: Kiss Áron: *A XVI. Században tartott magyar református zsinatok végzései.* Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest, 1881., 584.

Dr. Csűrös Ferenc: *A Debreceni Diárium – Második közlemény,* Magyar Történelmi Társ, Budapest, 1910. 233.

Gyergyói Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig I. kötet,* Mozaik, Budapest, 1990.

Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek III.,* Budapest, 1892., 670.; III. k. 1896., 681.

Szendrey István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig,* DMVT VB Művelődési Osztály, Debrecen, 1984.